

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Vilniaus dailės akademija, Lietuva
Vilnius Academy of Fine Art, Lithuania

FLAMMARIONO IDĖJŲ ATSPINDŽIAI ČIURLIONIO ESTETIKOJE IR TAPYBOJE

Reflections of Flammarion's Ideas
in Čiurlionis' Aesthetics and Painting

SUMMARY

The article is dedicated to the impact of the literary works and engravings of the French populariser of astronomy, Camille Flammarion, on the peculiarities of Čiurlionis' world of aesthetical and pictorial images. It starts with a concise discussion about Flammarion's area of creative activity, namely, the relationship of his theories with Theosophical and occult doctrines. The focus then follows to Čiurlionis' interest in Flammarion's ideas and various compendia of astronomy, cosmography, histories of civilization, religion and art. The article's main attention is to the development of the outer spatial theme in the various stages of his artistic evolution. A comparative discussion of Flammarion's and Čiurlionis' visions of the structure of the universe, the Solar system, extra-terrestrial civilizations and forms of life in Mars and other planets reveals obvious similarities between their ideas and artistic imageries. Particular focus is given to the comparative analysis of the development of esoteric Theosophical and occult ideas in Flammarion's books and Čiurlionis' mature works of art. These mature works contain the "metaphysical painting" that developed along with his "Sonatic" period and were dominated by images of exotic civilizations influenced by esoteric teachings.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas išryškinti prancūzų astronomijos populiarintojo Flammariono veikalų ir graviūrų poveikį Čiurlionio estetikos ir tapybinių vaizdinių pasaulio savitumui. Jo pradžioje glaustai aptariamas Flammariono kūrybinės veiklos laukas, jo teorijų sąsajos su ezoteriniais teosofijos ir okultizmo mokymais. Toliau aptariamas Čiurlionio susidomėjimas Flammariono idėjomis ir įvairiais astronomijos, kosmografijos, civilizacijos istorijos, religijos ir meno istorijos kompendiumais. Analizuojant Čiurlionio estetinius interesus ir tapybinį palikimą, daugiausia dėmesio sutelkiama į kosminės temos plėtotę įvairiais jo tapybinės evoliucijos tarpniais. Detaliai lyginamoju aspektu aptariamos Flammariono ir Čiurlionio Visatos sandaros, Saulės

RAKTAŽODŽIAI: Čiurlionis, Flammarionas, estetika, ezoterizmas, teosofija, okultizmas, Lietuvos dailė.

KEY WORDS: Čiurlionis, Flammarion, aesthetics, esoterism, theosophy, occultism, Lithuanian fine arts.

sistemos, Marso bei kitų planetų nežemiškų civilizacijų gyvybės formų vizijos, jų idėjų bei meninių vaizdinių sistemų panašumai. Itin daug dėmesio skiriama ezoterinių teosofinių ir okultinių idėjų sklaidos analizei Flammariono knygoje ir Čiurlionio vėlyvuosiuose, greta „sonatinio“ periodo išsiskleidusiuose vadinaimosios „metafizinės tapybos“ kūriniuose, kuriuose j pirmą vietą iškyla ezoterinių mokymų paveikti egzotiškų civilizacijų vaizdiniai.

IVADINĖS PASTABOS

Norint suvokti kupinos mįslingų simbolių ir metaforų Čiurlionio estetikos bei dailės savitumą, būtina aiškintis jo santykius su XIX ir XX a. sandūroje didžiulius mastus intelektualų ir menininkų sluoksniuose įgavusiu susidomėjimu Visatos sandaros, dangaus kūnų astronominiu pažinimu, kuris, augant ezoterizmo tendencijų įtakai, keisčiausiai susipynė su teosofijos ir okultizmo šalininkų vykdytais mįslingų žmogaus psichikos reiškinių tyrinėjimais. Imlumas žinioms, nuolatinis savo interesų lauko plėtimas, išskirtinis dėmesys gamtamoksliams tyrinėjimams, senųjų Rytų civilizacijų istorijai, neeuropinių tautų kalboms, religijoms, mitams, menui ir akademinio mokslo marginalijose buvusiems slėpiniams parapsichologijos, magnetizmo, telepatijos, hipnozės, spiritizmo reiškiniams buvo vienas ryškiausių smalsios Čiurlionio asmenybės bruožų.

Svarbūs jo estetikos ir kūrybos impulsai taip pat kilo iš amžių sandūroje didžiuliais tiražais, su gausiomis iliustracijomis leidžiamų įvairių astronomijos, kosmografijos, civilizacijos istorijos kompendiumų. Iš tokio pobūdžio Čiurlionio kūrybinius interesus paveikusių estetinių įkvėpimo šaltinių pirmiausia verta išskirti gamtamokslines, su naujais astronomijos laimėjimų populiarinimu susijusias knygas apie Visatos sandarą, galimai skirtingose planetose gy-

vuojančias civilizacijos ir gyvybės formas bei slėpiningas pomirtines sielos transformacijas.

Iš minėtų gamtamokslių ir ezoterinių knygų pasisemtomis meninių vaizdinių sistemų lakios vaizduotės Čiurlionis sėmėsi įkvėpimo. Tuo paaiškinamas gausus astronomijos, kosminių, paramokslių teosofijos ir okultizmo motyvų skverbimasis į jo tapinius. „Iš studijuojamų taisyklais laikais mokslo šakų M. K. Čiurlionį, – primena brolis Stasys, – labiausiai pagaudavo astronomijos ir kosmografijos problemos. Kad geriau supratus studijuojamus veikalus, jis padaro ilgą pertrauką, kurios metu studijuoja matematiką, fiziką, chemiją ir vėl grįžta prie astronomijos. Apmąstydamas pasaulio kūrimąsi ir Kanto bei La Plaso dangiškos mechanikos hipotezę, studijuodamas žvaigždėtą dangų, M. K. Čiurlionis prieš trisdešimt keletą metų išreiškė mintį ir ją karštai įrodinėjo, kad visata turi palyginamai paplokščią formą ir kad visata gavo pradžią ir diferencijavosi iš vieno be galo didelio centro“ (Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį 2006: 163).

Iš daugybės skirtingų Čiurlionio estetiniams ir kūrybiniams interesams darusių įtaką įkvėpimo šaltinių, greta romantizmo, neklasikinės filosofijos, simbolizmo ir teosofijos idėjų, didžiulį poveikį jo pasaulėžvalgai turėjo garsus filosofiškas prancūzų astronomas, moks-

linių žinių populiarintojas, rašytojas, kitas planetas, įvairias nežemiškas gyvybės formas tyrinėjantis ir vaizduojantis savo graviūrose Camille'is Nicolas Flammarionas (1842–1925). Jo išverstos į pagrindines Europos kalbas ir išleistos milžiniškais tiražais bei gausiai iliustruotos išpūdingomis autoriaus kosmoso, žvaigždžių judėjimo, Marso ir kitų planetų graviūromis knygos buvo plačiai aptarinėjamos Čiurlionių supusių intelektualų bei menininkų aplinkoje. Žinoma, kad Čiurlionis skaitė Flammariono knygas, turėjo jų ir namų bibliotekoje Druskininkuose, domėjosi jo fantastinėmis nežemiškas gyvybės formas vaizduojančiomis graviūromis ir piešiniais, kurie savo polinkiu į grafiškumą ir nežemiško pasaulio vaizdavimu darė įtaką ir įvairių periodų lietuvių dailininko meninių vaizdinių sistemai.

Prancūzų astronomo idėjos ir graviūros Čiurlioniui imponavo ne tik savo vizualiu įtaigumu, tačiau ir dėl kitos, ne mažiau svarios priežasties, kadangi Flammarionas, remdamasis tuometinės lyginamosios kalbotyros tyrinėjimais, pabrėžė lietuvių kalbos ir mitologijos archajiškumą, lietuvių kalbos ryšį su senovės Indijoje išplitusia arijų paskleista sanskrito kalba bei archajinėmis mitinėmis sistemomis. Gvildendamas senovinius mitus ir kalbas jis netgi pateikė lietuvių ir sanskrito kalbų akivaizdaus panašumo pavyzdžių. Šios idėjos stipriai Čiurlionio pasididžiavimą savo tautinėmis šaknimis ir skatino domėtis lietuvių tautos legendomis, sakmėmis, liaudies muzika bei dailės tradicijomis.

Flammariono idėjų ir vizijų poveikis Čiurlionio pasaulėvaizdžiui bei meninių

vaizdinių sistemai iki šiol yra menkai tyrinėtas. Šias problemas fragmentiškai palietė tik keli tyrinėtojai, iš kurių pirmiausia vertėtų paminėti Australijos lietuvių kilmės čiurlionistę Genovaitę Kazokiene (Kazokas), italų muziką ir meno teoretiką Andrea Pietro Botto ir Krescencijų Stoškų. Pirmoji atkreipė dėmesį į tai, kad prancūzų astronomas savo knygoje poetiškai apibūdino mitologinį žvaigždynų ir žmogaus gyvenimo santykį, skyrė daug dėmesio senovės civilizacijoms ir aptarinėjo įvairių senųjų kultūrų astronominių mitų ryšius. Ji taip pat užsiminė apie kai kuriuos galimus Flammariono įtakos Čiurlionio dailei aspektus ir apeliavo į lietuvių kalbos ryšį su senovės arijų ir indų kalbomis (Kazokas 2009: 82–83). Botto požiūriu, galbūt būtent Flammariono darbai ir teosofija atkreipė Čiurlionio dėmesį į ryšį tarp Lietuvos ir indoeuropiečių papročių ir lėmė tai, kad lietuvių dailininko kūrybai didelę įtaką darė Rytų Europos tautiniai sąjūdžiai ir psichikos sutrikimai (Andrea Pietro Botto 1990b; 1991).

Kitu keliu straipsnyje, skirtame Čiurlionio estetikos tyrinėjimui, pasuko Stoškus, kuris, gvildendamas kai kuriuos Flammariono idėjų poveikio Čiurlionio estetikai aspektus, iš gausių prancūzų astronomo 1893–1908 m. knygų vertimų į rusų kalbą pasitelkė vaizdingus nežemiškų pasaulių gyvybės formų aprašymus. Remdamasis jais pamėgino apčiuopti prancūzų astronomo idėjų įtakos pėdsakus lietuvių dailininko estetiniuose požiūriuose ir tapiniuose. Flammarionas, anot Stoškaus, galėjęs padaryti didžiausią įtaką Čiurlionio pasaulėvaizdžiui apskritai – be jo suromantintos astronomijos

esą būtų sunku paaiškinti tokį pabrėžtiną menininko susidomėjimą kosminėmis temomis (Stoškus 1977: 53). Pasak jo, prancūzų astronomo vizijos apie mirštančias kosmines saules ir atsirandančius naujus šviesulius gali būti atrastos Čiur-

lionio „Saulės sonatoje“, „Juodosios saulės pasakoje“, „Pasaulio sukūrimo“. Iš čia kyla išvada, kad be Flammariono įtakos būtų sunku paaiškinti geocentriško pasaulėvaizdžio ribų peržengimą Čiurlionio tapyboje (Stoškus 1977: 52).

FLAMMARIONO IR ČIURLIONIO NEŽEMIŠKŲ PASAULIŲ VIZIJOS

Flammarionas iš tikrųjų buvo visapusiška, įvairiais talentais apdovanota asmenybė. Jo idėjos XX a. pradžioje, intensyviai skleidžiantis naujiems mokslų laimėjimams, įgavo ypatingą populiarumą. Savo kūrybinio kelio pradžioje jis pirmiausia reiškėsi kaip profesionalus graveris ir piešėjas (tuo užsidirbdavo pragyvenimui), tačiau vėliau pasinėrė į astronomijos ir ezoterinių reiškinių studijas, parašė per 50 pasaulinę šlovę jam suteikusių populiarių astronomijos ir mišlingus paranormalius reiškinius gvildenančių knygų su gausiomis iliustracijomis, iš kurių didžiausią tarptautinį pasisekimą turėjo daug kartų įvairiose šalyse verstos ir perleistos *Les Habitants de l'autre monde* (Kito pasaulio gyventojai, 1862–1863); *La Pluralité des mondes habités* (Apgyvendintų pasaulių gausa, 1862); *Les Mondes imaginaires et les mondes réels: voyage pittoresque dans le ciel* (Išivaizdujami pasauliai ir realūs pasauliai: vaizdinga kelionė danguje, 1864); *Cartes de la Lune et de la planète Mars* (Mėnulio ir Marso planetos žemėlapiai, 1878); *Astronomie Populaire, description générale du ciel* (Populiarieji astronomija, bendras dangaus aprašymas, 1880), *La Planète Mars et ses conditions d'habitabilité* (Marso planeta ir tinkamumo gyventi joje sąlygos, 1892) ir vėliau išplėstą jos variantą *La Planète Mars et ses*

conditions d'habitabilité, synthèse générale de toutes les observations: climatologie, météorologie, aérogéographie, continents, mers et rivages, eaux et neiges, saisons, variations observées (Marso planeta ir gyvenimo tinkamumo joje sąlygos, bendra visų stebėjimų sintezė: klimatologija, meteorologija, areografija, žemynai, jūros ir krantai, vanduo ir sniegas, sezonai, pastebėti pokyčiai, 1892–1909), taip pat *Les étoiles et les curiosités du ciel: description complète du ciel visible à l'œil nu et de tous les objets célestes faciles à observer* (Dangaus žvaigždės ir jo vaizdų ypatumai: pilnas plika akimi regimo dangaus ir visų lengvai stebimų dangaus objektų aprašymas, 1899).

Flammariono knygoje išskleistas Visatos didybės ir kosmoso įvairovės pasaulis iš tikrųjų turėjo didžiulį poveikį Čiurlionio ir jo aplinkos estetiniams požiūriams bei meninių vaizdinių sistemoms. Išplėtojęs XIX a. antroje pusėje populiarėjančias darvinizmo idėjas ir apeliuodamas į astronomijos bei fiziologijos laimėjimus, Flammarionas teigė, jog „regėjimas Visatos visumoje suteiks mums galimybę įsitikinti, kad mūsų apgyvendintas pasaulis yra tik atomas kosminėje erdvėje, ir žvelgti į jį kaip į vienintelę vietą, kurioje išsivystė gyvybė, laikyti visą likusią Visatą dykuma mes neturime teisės, lygiai taip pat kaip ir

skruzdės neturi teisės žvelgti į savo skruzdėlyną kaip vienintelį“ (Flammarion 1868: 8–9). Čiurlionis artimas Flammarionui savo įsitikinimu, jog žvelgiant į Visatos bekraštybę ir joje gyvuojančių nesuskaičiuojamų dangaus kūnų gausą, neįmanoma patikėti, kad tik Žemėje yra aukštosios gyvybės formos, kurias reprezentuoja žmonių giminė.

Žemės išskirtinumo Saulės sistemoje priežastis prancūzų astronomas siejo su unikalia jos atmosfera, sudarančia palankias sąlygas įvairių gyvybės formų plėtrai. Knygoje *L'Atmosphère: météorologie populaire* (*Atmosfera: populiarioji meteorologija*, 1888) jis argumentuotai rašė: „Ji (atmosfera. – A. A) apgaubia iš visų pusių skaidriu sluoksniu, per kurį mus pasiekia džiaugsmingi šviesos spinduliai, per kuriuos mūsų žvilgsnis prasiskverbia netgi iki bekraštybės nutolusius nuo mūsų šviesulius“ (Flammarion 1888: 2). Būtent atmosferos sluoksniu virš žemės paviršiaus susidarymas, šio astronomo įsitikinimu, tampa vienu svarbiausių įvairiausių gyvybės formų sklaidos veiksmu. „Atmosfera, – patetiškai rašo jis, – tai pats gyvenimas! Augalai, gėlės, gyvūnai, žmonės – visi jie alsuoja oru“ (ten pat: 3).

Flammarionas taip pat plėtojo Čiurlioniui artimas panteistines idėjas, sutapatinančias beasmenį Dievą su gamta ir skelbiančias, kad dieviškumas, skleisdamas visuose gamtos reiškiniuose – medžiuose, akmenyse, gyvūnuose, saulėje, mėnulyje ir kitur – gyvuoja imanentiškai. Iš čia kilo ir juos siejantis požiūris ne tik į įvairių gyvybės formų tęstinumą, jų sudėtingiausias metamorfozes, tačiau ir į gelminį ryšį tarp realaus žmogaus žemiško ir astralinio gyvenimo. Abu jie,

kaip ir teosofinių teorijų šalininkai, buvo įsitikinę visuotinių gyvybės procesų tęstinumu, kad po žemiškos konkrečios esybės mirties vyksta sudėtingiausias gyvybės apraiškų transformacijos. Gyvenimas ir mirtis tokioje pasaulio vizijoje nuolatos patiria dėl atmosferos įtakos sudėtingiausias gyvybės formų metamorfozes iš augalinių į gyvulines bei žmogiškas, ir atvirkščiai. Taigi gyvybės formų įvairovės egzistavimo prielaida atmosferoje suteikia begalines galimybes gyvenimo ir mirties kaitai, kuri galiausiai susilieja į didingą, vienybės kupiną gyvybės procesų tęstinumą.

Vienas programinių ankstyvųjų Flammariono veikalų, tarsi nubrėžusių tolesnę jo pasaulėžiūros plėtotę, buvo *Apygyvendintų pasaulių gausa*, kuriame išryškėjo daugelio vėliau įsivyravusių jo kūryboje idėjų laukas. Čia glaustai aptariama Saulės sistema, lyginamuoju aspektu analizuojamos dangaus skliaute regimos įvairios planetos, Žemės vieta Saulės sistemoje, kitų menamai apgyvendintų pasaulių gyvybės formos. Minėtos knygos „Įvade“ autorius teigė, jog „žmonijos universalumo idėja yra ne nauja. Psichologai ne kartą kėlė klausimą, ar negali žmogaus siela persikelti į kitas planetas ir ar negalima todėl paversti amžino gyvenimo tyrinėjimo objektu“ (Flammarion 1868: 5). Istorinę savo knygos dalį jis pradeda primindamas Lukrecijaus žodžius, kad „visas šis regimas pasaulis negali būti vienintelis ir mes turime tikėti, kad kitose Visatos dalyse yra kitos žemės, kitos esybės ir kiti žmonės“ (Flammarion 1868: 13). Apibendrinančioje išsakytus apmąstymus penktoje knygos dalyje Flammarionas, glaustai

aptaręs įvairiose kultūrose gyvavusias kitų nežemiškų pasaulių ir juose gyvuojančias gyvybės formas, piešia Čiurlioniui artimą savąją nežemiškų gyvybės formų klestėjimo viziją.

Kitos dvi didžiulio susidomėjimo įvairiuose kraštuose susilaukusios Flammariono knygos buvo *Dangaus žvaigždės ir jo vaizdų ypatumai: pilnas plika akimi regimo dangaus ir visų lengvai stebimų dangaus objektų aprašymas* bei *Marso planeta ir tinkamumo gyventi joje sąlygos*, kuri vėliau, po 17 metų, išėjo nauju pataisytu ir išplėstu leidimu. Pirmojoje iš minėtų knygų kalbėdamas apie naktį spindinčios žvaigždės dangaus paskliautės pažinimą, astronomas teigė, kad tai „yra sunkesnis uždavinys, nei apžiūrėti, pavyzdžiui, Luvro muziejų, tačiau tai gali pasirodyti įdomiau, kadangi gamta yra aukščiau žmogaus, mokslas – aukščiau meno, o dangus gražesnis nei žemė“ (Flammarion 1899: 24).

Minėtose knygose aptinkame daugybę vaizdingų ne tik astronominiiais prietaisais regimo žvaigždėto dangaus spiečiaus, tačiau ir šių konkrečių, plika akimi naktį regimų žvaigždynų aprašinėjimų. Flammarionas iš tikrųjų šiais savo naktinio dangaus skliauto išpūdingais vaizdiniais, Visatos sampratos teorijomis paveikė Čiurlionį. Anot brolio Stasio, Čiurlionis „turėjo savo numylėtas žvaigždžių konsteliacijas ir žvaigždes, kaip: Didysis Šuo, Grigo ratai, Šiaurės vainikas, Orionas, Sirijus Vega, Arkturas ir pan. Nestebėtina, kad jo sielos kelionės žvaigždžių takais atsispindėjo vėlesnėje jo kūryboje“ (Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį 2006: 163). Iš tikrųjų vaizdingi Flammariono minėtų žvaigždynų ir Marso nežemiškų

gyvybės formų aprašymai turėjo poveikį Čiurlioniui, kuris savo dažnas klajones po naktinio, žvaigždėmis nusėto dangaus paskliautę – Oriono, Plejados, Sirijaus žvaigždynų pasauli – neatsitiktinai savo laiške dvasiškai artimai Bronislawai Wolman apvainikuoja tiesioginėmis aliuzijomis į Flammarioną (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis 2019: 515).

Remdamasis daugybės anksčiau Marsą tyrinėjusių mokslininkų hipotezėmis Flammarionas, apibūdindamas šios planetos geografinius, klimato, gyvybės formų ypatumus, nuolatos ją lygino su Žeme ir kitomis Saulės sistemos planetomis. Jis vaizdingai aprašinėjo Marso išmatavimus, orbitą, atmosferą, geografines sąlygas, metų sezonų, klimato, dienos ir nakties kaitos dėsningumus skirtingose planetos dalyse, apibūdino jos paviršių, kalnus, jūras, upes, kanalus, augaliją. Nors sezonų kontrastai ir temperatūrų skirtumai čia, astronomo požiūriu, didesni nei Žemėje, tačiau paviršius, augalija, gyvūnija panaši (Flammarion 1892: 590). Jis buvo įsitikinęs, kad Marse gyvuoja tobulesnė nei žemiškoji civilizacija, o Marso gyventojai yra labiau nei žemiečiai išsivysčiusi rasė (ten pat: 591).

Šią planetą Flammarionas aprašinėjo kaip įstabaus slėpiningo grožio pasaulį, išsiskiriantį tiek kerinčios gamtos grožiu, gausybe nepažįstamų gėlių, vaismedžių ir akį žavinčiais neįprastais pasakiškais rūmais, apgaubtais oranžine augalija. Šio pasaulio neįprastumą pabrėžė Žemėje neregėtos, angelus primenančios, su sparnais ir grakščiomis kojomis esybės, kurios suko ratus greta vaiskaus vandens pakrantės. Šiems Flammariono aprašy-

mams artimas vizijas nesunkiai aptiksimė rusvų ir oranžinių tonų Čiurlionio paveiksle „Marso pasaulis“ iš 10 paveikslų ciklo „Fantazijos“ (1904–1905), kuriame keisčiausiai architektūrinių nišų fone pavaizduoti muzikalių linijų augalų nėriniai. Kita vertus, Flammariono

knygose aprašomus į angelus panašius sparnuotus, su grakščiomis kojomis padarus, sukančius ratus greta jūros ar kitokio vandens telkinio kranto, išvysime beveik identišškai atvaizduotus viename vėlyvojo „metafizinio“ tarpsnio Čiurlionio paveikslų „Rojus“ (1909).

MĮSLINGŲ PARANORMALIŲ REIŠKINIŲ PASAULIS

Kaip minėjome, greta pasaulinę šlovę Flammarionui suteikusios astronomijos, jis taip pat domėjosi teosofija ir spiritizmu bei įvairiomis marginalinėms paranormalių psichikos reiškinių tyrinėjimų sritims. Flammarionas asmeniškai susipažino su Blavatskaja, kai ji 1884 m. skaitė viešas paskaitas Paryžiuje. Kai kurie tyrėjai netgi teigia, kad jis buvo teosofų draugijos narys. Augantį astronomo susižavėjimą spiritizmu inspiravo jaunystės draugas filosofas, mįslingų paranormalių psichikos reiškinių tyrinėtojas Hippolyte'as Léonas Denizard'as Rivailis (1804–1869), plačiau žinomas Allano Kardeco slapyvardžiu. Jis tapo įtakingos okultizmo krypties spiritizmo pradininku, išgarsėjusiu savo kultine knyga *Le Livre des Esprits (Dvasių knyga, 1856)*, kurioje buvo pateikti atsakymai į 1018 klausimų apie dvasių prigimtį, dvasių ir materialaus pasaulio santykius, mirtį, persikūnijimus ir pan. Vėliau Rivailis išleido dar keturias ezoterizmo problematikai skirtas knygas, iš kurių svarbiausia *Le Livre des médiums (Mediumų knyga, 1861)* tapo savotiška spiritizmo šalininkų biblija. Flammarioną, kaip ir Theophilį Gauthier ir Viktorą Hugo, su Rivailiu siejo tikėjimas reinkarnacija, domėjimasis mįslingais parapsichologijos, telepa-

tijos, įtaigos per atstumą, įvairiais mirties ir pomirtinio gyvenimo reiškiniais.

Įkvėptas Blavatskajos ir Kardeco idėjų, Flammarionas rašė amžių sandūroje milžinišką populiarumą įgijusias knygas apie paranormalias žmogaus psichikos galimybes, telepatiją, įtaigą, hipnozę ir įvairiausias kitus mįslingus reiškinis. Iš tų knygų pirmiausia vertėtų išskirti *L'Inconnu et les problèmes psychiques. Manifestations de mourants. Apparitions. Télépathie. Communications psychique. Suggestion mentale. Vue à distance. Le monde des rêves. La divination de l'avenir (Nežinomybė ir psichikos problemos. Mirštančiųjų raiška. Vaiduokliai. Telepatija. Psichinis bendravimas. Psichinė įtaiga. Nuotolinis vaizdas. Svajų pasaulis. Ateities būrimas, 1900)* ir *Les Forces naturelles inconnues (Nežinomos prigimtinės jėgos, 1907)*. Šis problemų laukas buvo plačiai aptarinėjamas Čiurlionio mokytojo, pirmojo Varšuvos dailės mokyklos direktoriaus Kazimiero Stabrausko ir Halinos Volman salonuose, kuriuose Čiurlionis dažnai svečiuodavosi.

Savo programinio veikalo *Nežinomybė ir psichikos problemos...* pratarmėje Flammarionas rašė: „Šis skaitytojams pateikiamas veikalas yra bandymas moksliskai tyrinėti reiškinis, paprastai

laikomus svetimais mokslui ir netgi miglotais, pasakiškais ir daugiau ar mažiau fantastiniais. Aš noriu įrodyti, kad šie faktai gyvuoja. Aš pasistengsiu pritaikyti mokslinio stebėjimo duomenis tokių reiškinių analizei, kurie nuolatos buvo išstumiami į pasakų, slėpiningų ir viršnatūralių reiškinių sritį“ (Flammarion 1900: 1). Čia jis turi omenyje tokius Čiurlionį dominusius mįslingus paranormalius reiškinius kaip telepatija, regėjimai per atstumą, įtaiga, magnetizmas, spiritualizmas, spalvų metafizika (priminsime, kad Flammarionas, paveiktas teosofinių spalvinių reikšmių teorijų, netgi kūrė specialius spalvų horoskopus), tikėjimas, kad žmogaus siela gyvena ir po kūno mirties.

Flammarionas, remdamasis Blavatskajos ir Kardeco idėjomis, išskyrė tris skirtingus žmogaus pradus: kūną, gyvybinę energiją ir sielą, kuri gyvuoja ir po kūno mirties. Kūną jis traktavo kaip nuolatos besikeičiančių, atsirandančių ir išnykstančių konkrečių molekulių rinkinį. Gyvybinė energija čia buvo suvokiama kaip pradas, kuris tuos molekulių rinkinius organizuoja ir iš jų per gyvybės ir mirties transformacijas sukuria naujų

gyvybingų organizmų formas. Vadinasi, žmogaus organizmas, jo giliu įsitikinimu, susideda ne tik iš regimo ir materialiai apčiuopiamo fizinio kūno, tačiau ir daugybės kitų neregimų dvasinių komponentų, kurie atrodo labai neįprasti, efemeriški, tačiau tikrovėje yra gyvybinio prado skleidėjai. Sielos atsiskyrimas nuo mirusio ir irstančio kūno bei transformacijos į naujas gyvybės formas čia traktuojama kaip neišvengiamas šios gyvybinės energijos sklaidos ir metamorfozių reiškinys. Todėl Flammarionas, kaip ir teosofinių koncepcijų šalininkai, savo knygoje aptarinėjo daugybę įvairių žmogaus išėjimo iš savo kūno ir astralinių sielos kelionių kitame pasaulyje pavyzdžių.

Jis buvo įsitikinęs, kad tradiciniai eksperimentu ir racionalių pažinimų besiremiantys mokslai dar nepajėgūs pažinti ir racionaliai paaiškinti šių gyvenimo ir mirties, sielos pomirtinio gyvenimo metamorfozių bei sudėtingiausių paranormalių psichikos reiškinių. Tokių reiškinių egzistavimą jis aiškino žmogaus prigimties ir esmės daugiaplaniškumu, jo dvasinės prigimties sudėtingiausiais ryšiais su kitais mums nepažįstamais, itin subtiliais žmogiškos būties plastais.

FLAMMARIONO IDĖJŲ ATSPINDŽIAI ČIURLIONIO TAPINIUOSE

Įkvėptas Flammariono knygų Čiurlionis siekė pritaikyti iš jų ir iš jų iliustracijų pasitelktas žinias savo Visatos, žvaigždynų įvairovės ir Saulės sistemos su įvairiomis planetomis vizijai. Tai sąlygojo lietuvių tapytojo ypatingą dėmesį Saulei ir Saulės sistemoje gyvuojančioms planetoms, įvairiausioms Saulės poveikio gamtos gyvybei apraiškoms,

kosminių stichijų ir gyvybės formų metamorfozėms. Jis ne tik kūrė fantastinius Visatos, žvaigždynų, pasaulio ir kitų planetų kraštovaizdžius, augalijos, gyvūnijos ir kitų gyvybės formų užgimimo ir sklaidos vaizdus, tačiau ir pradėjo nuodugniau studijuoti istoriją, geologiją ir paleontologiją, atmosferos reiškinius, domėtis spiritizmo ir hipnozės klausimais.

mais. Jo domėjimasi šiais klausimais paliudijo savo prisiminimuose sesuo Jadvyga, kuri ne tik teigė, kad brolis žavėjosi hipnotizavimu ir pats darė hipnozės ir įtaigos bandymus, tačiau ir detalai aprašinėjo jo paranormalius sugebėjimus, kai jis įtaigos galia panaikindavo galvos ar dantų skausmą, ir daugybę kitų spalvingų įtaigos epizodų (Jadvyga Čiurlionytė 1970: 123–125).

Taip Flammariono knygų idėjos ir vaizdiniai pamažu skverbėsi į čiurlioniškos pasaulėjautos ir kūrybos erdves. Prancūzų astronomo detalai aprašytų nežemiškų pasaulių pėdsakus regime įvairiais Čiurlionio kūrybinės evoliucijos tarpsniais pamėgtų kosminių vaizdinių sistemose. Pavyzdžiui, ankstyvuojau „literatūrinio psichologinio simbolizmo“ tarpsniu nutapytame švelnių rusvų tonų paveiksle „Marso pasaulis“ (1904/5) vyraujantis muzikalių augalinių linijų žaismas, tarsi pro centre esančią nišą, adekvačiai atspindi Flammariono knygoje vaizdingai aprašytos Marso planetos slėpingos augalijos pasaulį.

Kitame trylikos paveikslų Čiurlionio cikle „Pasaulio sutvėrimas“ (1905/6) tarsi susidūrė dvi skirtingos pasaulio atsiradimo koncepcijos: viena *kreacionistinė*, teigianti dieviškąjį pasaulio spalvų ir formų įvairovės *kūrimo aktą*, kurį reprezentavo trečiojo ciklo paveikslas su viršuje horizontaliai ištiesta ranka ir užrašu „Stai sį!“ („Tebūnie!“). O dauguma kitų aptariamo ciklo paveikslų tarsi iliustruoja *evoliucionizmo* idėjų paveiktus Flammariono knygoje aprašomus Visatos, planetų ir augalijos, jūros žvaigždžių, į ungius ar žalčius panašių padarų ir kitų gyvybės formų atsiradimo

vaizdinius. Ši gyvybės formų evoliucijos procesą pratęsia kitas didžios simbolinės prasmės kupinas paveikslas „Saulės pasveikinimas“ (1906/8?), kuriame horizonto linijoje, tai yra dviejų skirtingų būties plotmių susidūrimo juostoje, regime didingos dramblio figūros vedamą daugybės paukščių ir gyvūnų procesiją.

Vėliau, pradėdant įvairiais naktinio žvaigždėto dangaus peizažais, savotiškais muzikaliais „noktiurnais“ „Naktis. Iš ciklo „Para“ (1904/5), „Naktis“ (1906), „Miškas“ (1907) ir ypač dvylikos paveikslų cikle „Zodiako ženklai“ (1907) atsiveria kita Flammariono astronominių knygų plotmė, kuri siejasi su lietuvių dailininko kūryboje svarbią vietą užimančia *kosmine* tema. Šiuose sparčiai plastiniu požiūriu evoliucionuojančio Čiurlionio tapiniuose stiprėjo dekoratyvumo ir filosofinio apibendrinimo tendencijos. Jos atsiskleidė kompozicijos ir plastiniu požiūriu nepalyginamai brandesniuose paveiksluose „Žvaigždžių sonata“ (1908) ir viename mįslingiausių, tarsi vainikuojančių tapytojo kūrybos kelių bei jo kosminę pasaulio viziją grandioziniu „Rex“ (1909). Šiuose slėpinga simbolių kalba užšifruotuose paveiksluose tapytojas jau pakyla į kitą estetinio apibendrinimo, Nietzsche's žodžiais tariant, į aukščiausią „pokalbio su dievais“, lygmenį.

Atskirą Flammariono knygų įkvėptą teosofinių problemų lauką atspindi vėlyvojo mįslingiausio, vadinamojo „metafizinio“ Čiurlionio kūrybos tarpsnio 1908–1909 m. kūriniai. Juose gvildenant gyvenimo ir mirties metamorfozių, autentiško gyvenimo kelio problemas, vis aktyviau į dailininko drobes skverbiasi

jau iš ankstesnių tapinių, pavyzdžiui, „Angelai“ (1906/7), „Himnas“ (1906/7) pažįstamas Flammariono spalvingai aprašytas nežemiškų, į angelus panašių padarų, jungiančių Žemę ir Dangų, vaizdiniai. Dviem paskutiniaisiais dailininko kūrybinės evoliucijos tarpsniais šių slėpinių padarų ir autentiško gyvenimo kelio ieškojimo leitmotyvai įgyja išskirtinę svarbą. Juos regime minėtoje „Žvaigždžių sonatoje“ (1908), „Angelas. Preljudas“ (1908/9), „Demonas“ (1909), „Auka“ (1909), „Aukuras“ (1909) ir kituose darbuose. Tačiau ryškiausias šią temą repre-

zentuojantis tapinys yra paveikslas „Rojus“ (1909), kuriame, kaip anksčiau minėjome, vaizduojama daugybė vandens pakrantėje skriejančių į angelus panašių padarų, nupieštų greta kylančių į dangų laiptų. Pastarasis paveikslas byloja apie Čiurlionio nutolinimą nuo tradicinės krikščioniškos rojaus vaizdavimo ikonografijos, kadangi čia, kaip ir daugelyje kitų jo paveikslų, į pirmą vietą iškyla su teosofijos idėjų pasauliu susijęs į viršų, aukštyn į padanges vedantis laiptų motyvas, kuris simbolizuoja asmenybės dvasinio tobulėjimo idėją.

IŠVADOS

Vadinasi, savo kosminėmis vizijomis, vaizdingais kitų fantastinių nežemiškų civilizacijų pasaulių, jų gyventojų, kraštovaizdžių, statinių, augalijos ir kitų įstaibių gyvybės formų aprašinėjimais Flammarionas neabejotinai paveikė Čiurlionio estetines požiūras ir tapybą. Iš Flammariono kylantys estetišiai impulsai dailininko vizijose susipynė su iš jo dvasiškai artimiausio mokytojo Kazimiero Stabrausko ir jo aplinkos sklidusiomis teosofijos bei okultinėmis idėjomis. Šių idėjų kompleksas stipriai paveikė Čiurlionio estetikos ir egzotiškų tapybos simbolių pasaulio savitumą. Tai atsispindėjo tapytojo Visatos sandaros, žvaigždynų, Marso planetos bei įvairias nežemiškas civilizacijas interpretuojančiose kosminėse vizijose. Tačiau greta šios, su įvairiomis kosmizmo temos variacijomis susijusios Flammariono idėjų ir meninių vaizdinių sistemos vėlyvuosiuose vadinamojo „meta-

fizinės tapybos“ tarpsnio kūrinuose regime akivaizdžią teosofinių ir okultinių meninių vaizdinių sistemų, simbolių bei ženklų įtaką.

Įdėmiau pažvelgę į Flammariono Visatos, naktinės žvaigždžių paskliautės, kitų nežemiškų pasaulių, Marso aprašinėjimus ir lygindami juos su minėtuose Čiurlionio paveiksluose išnyrančiais fantastiniais motyvais, vaizduojančiais skriejančius į žmones panašius padarus su sparnais, primenančius dailininko Rojaus, angelų, demonų vaizdinius, įstabius saulėtekis, neįprastų architektūrinių formų rūmais, pilimis, didžios simbolinės prasmės kupiniais laiptais, vedančiais aukštyn, rūmus supančia dosnia spalvinga augalija, ramiais vandens užutekiais su veidrodiniais krantų motyvų atspindžiais nesunkiai pastebėsime daugybę sąsajų tarp prancūzų astronomo vizijų ir vaizdinių, įkūnytų Čiurlionio mįslinguose paveiksluose.

Literatūra

- Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį*. 2006. Sud. V. B. Pšibilskis. Vilnius: Aidai.
- Botto Andrea. 1990a. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Lithuanian Composer and Painter. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Art and Sciences* 1: 5–26.
- Botto Andrea. 1990b. Il gran maestro occulto dell'astrattismo. *Art e Dossier* 52: 12–18.
- Chaperon Danielle. 1998. *Camille Flammarion: entre astronomie et littérature*. Paris: Imago.
- Čiurlionytė Jadvyga. 1970. *Atsiminimai apie Čiurlionį*. Vilnius: Vaga.
- Didi-Huberman Georges. 1994. *L'Empreinte du ciel*. Paris: Antigone.
- Flammarion Camille. 1868. *Les mondes imaginaires et les mondes réels: voyage pittoresque dans le ciel*. Paris: Didier & Cie.
- Flammarion, Camille. 1888. *L'Atmosphère: météorologie populaire*. Paris: Hachette.
- Flammarion, Camille. 1899. *Les étoiles et les curiosités du ciel : description complète du ciel visible à l'œil nu et de tous les objets célestes faciles à observer*. Paris: Flammarion.
- Flammarion, Camille. 1900. *L'Inconnu et les problèmes psychiques. Manifestations de mourants. Apparitions. Télépathie. Communications psychique. Suggestion mentale. Vue à distance. Le monde des rêves. La divination de l'avenir*. Paris: Flammarion.
- Introvigne Massimo. 2013. Čiurlionis' Theosophy: Myth or Reality? Conference Enchanted Modernities: Theosophy and the Arts in the Modern World. Amsterdam, September 26.
- Kazokas Genovaitė. 2009. *Musical Paintings: Life and Work of M. K. Čiurlionis (1875–1911)*. Vilnius: Logotipas.
- Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. 2019. *Korespondencija 1892–1906*. T. I. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- Stoškus Krescencijus. 1977. M. K. Čiurlionis ir filosofija. *Kultūros barai* 9: 52–53.
- Botto Andrea. 1991. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Aidai* 2: 143–151.